

לקראת שנת הלימודים 2016/17

איפה החצי השני?

בני הנוער שאינם זכאים לתעודת בגרות

16.8.2016

שלמה סבירסקי
אתי קונור-אטיאס
נוגה דגן-בוזגלו

מרכז אדפה AdvaCenter
מרכז אדפה
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל

הוועד המנהל

פרופ' יוסי דהאן, יו"ר
גילברט פינקל (מ.א.), גזברית
פרופ' איסמעיל אבו סעד
ד"ר ניצה ברקוביץ
פרופ' אורן יפתחאל
פרופ' יוברט לו-יוון
פרופ' ריקי סויה
פרופ' דני פילק
פרופ' רחל קלוש
פרופ' אורי רם

ועדת הביקורת

רותי גור
חנה לנגר

צוות

מנהלת: ברברה סבירסקי
מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
רכות מחקר: אתי קונור-אטיאס
חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
חוקרת ורכות נשים לתקציב הוגן: ד"ר יעל חסון
רכות פרויקטים לשוויון מגדרי: ולריה סייגלשיפר
רכות קהילתית: מיטל סטרול
חוקר ומנהל הדרכה: ירון הופמן-דישון
עוזרת מחקר: רתם זלינגר
מנהלת משרד ואחראית קשרי עיתונות: מירה אופנהיים
יועץ כספי: רועי מאוד
פיתוח משאבים: אפרת יערי

תוכן העניינים

4	עיקרי הדברים
6	כמה יגיעו ללימודים אקדמיים?
8	מי אינו לומד בכיתה י"ב?
10	נשירה
13	הישגים ומעמד
14	מי מפעיל את בית הספר התיכוניים? לא המדינה!
24	על הדרישה להרחיב את החינוך המקצועי בישראל
26	נספח: מי הן הבעלויות הלא מוניציפליות
28	הערות ומקורות

עיקרי הדברים

בעוד כשבועיים תחל שנת הלימודים, כאשר הנכנסים בשערי כיתה א' מצופים להגיע לכיתה י"ב ולזכות בתעודת בגרות. כידוע, רק חלקם יצליחו בכך: ב-2015, שיעור הזכאים/יות לתעודת בגרות עמד על מעט למעלה ממחצית שכבת הגיל – 56.1%. המסמך הנוכחי שואל, היכן המחצית השנייה – אלה שלא השיגו תעודת בגרות. הוא מתמודד עם שאלה זאת תוך התמקדות בחטיבה העליונה ובעיקר בכיתה י"ב. המסמך מצביע על שתי תשובות עיקריות:

1. נשירה

ב-2014, השנה האחרונה עבורה יש נתונים מלאים, שיעור הזכאים לתעודת בגרות עמד על 52.7%, אך כחמישית מכלל בני/ות הנוער – 19.5% – כלל לא למדו בי"ב. השיעורים הגבוהים ביותר נרשמו אצל החרדים – 45.7%, הברואים בנגב – 36.2%, הערבים (ללא הברואים והדרוזים) – 19.7% והדרוזים – 15.5%. במזרח ירושלים, לפי הערכה לשנת 2012/13, השיעור עמד על 36% – כמו אצל הברואים בנגב. הסיבה העיקרית לשיעורים גבוהים אלה של אי-הגעה לכיתה י"ב היא נשירה. במעבר בין 2013/14 ל-2014/15 נשרו 2.1% מתלמידי כיתות י' בישראל (1,981 תלמידים/ות), 5.0% מתלמידי כיתות י"א (4,651) ו-1.1% מתלמידי כיתות י"ב (942). ובסך הכל – 7,574 תלמידות ותלמידים. השיעורים הגבוהים ביותר נרשמו

אצל עולים חדשים (שעלו מאז 2006) ובקרב חרדים: בכיתה י"א נשרו 16.2% מכלל העולים החדשים ו-15.2% מכלל החרדים. בכל המקרים, שיעור הבנים הנושרים גבוה משיעור הבנות. אל הנושרות והנושרים יש להוסיף קבוצה נוספת שסיכוייה להגיע לבחינות הבגרות ולהצליח בהם קלושים: אלה הנמצאים בטיפול של קציני ביקור סדיה. לפי נתוני המועצה לשלום הילד, בשנת הלימודים 2013/14 עמד מספרם בקרב תלמידי החטיבה העליונה על 38,200, כאשר 62% מתוכם היו יהודים ו-32% ערבים.

כשליש מהנושרים עוברים ללמוד במסגרות אחרות: ישיבות או בתי ספר שבפיקוח משרד הכלכלה. לפי נתוני הלמ"ס לשנת 2014, 19.2% עברו לבתי ספר שבפיקוח משרד הכלכלה ו-13.8% לישיבות גדולות.

2. ניהול מרבית בתי הספר בפריפריה נתון בידי רשתות המתמחות בחינוך מקצועי

בתי הספר התיכוניים אמורים להיות מופעלים על ידי הרשויות המקומיות, אלא שרק חלק קטן של רשויות אלה מסוגל להפעיל באופן ישיר ועצמאי מערכת של חינוך תיכון. ביישובים קטנים ומעוטי משאבים, כדוגמת עיירות הפיתוח, מוסרת הרשות המקומית את ההפעלה לידי רשתות ניהול ובראשן רשתות פרטיות או גדולות ציבוריות כדוגמת אורט או עמל.

רשתות אלה מתמחות באופן היסטורי במסלולים מקצועיים או טכנולוגיים. לפי נתונים מנובמבר 2014, אורט הפעילה סך של 99 בתי ספר, כאשר ב-38 מתוכם היה מסלול עיוני, ב-58 – מסלול טכנולוגי וב-72 – מסלול מקצועי. כך גם ברשת עמל, שהפעילה 60 בתי ספר, שב-21 מהם היו מסלולים עיוניים, ב-9 מסלולים טכנולוגיים וב-33 מסלולים מקצועיים.²

71% מכלל בתי הספר של שתי הרשתות המקצועיות הגדולות – אורט ועמל – ממוקמים ביישובים בעלי דירוג חברתי-כלכלי נמוך: 35 ביישובים ערביים, 43 בעיירות פיתוח ו-35 נוספים ביישובים המדרוגים באשכולות חברתיים – כלכליים 1 עד 5. ואילו ביישובים המבוססים, במידה וישנם בתי ספר מקצועיים הם ממוקמים בדרך כלל בשכונות "דרומיות". במרבית המסלולים המקצועיים, להוציא המסלול ההנדסי, שיעורי הזכאות לתעודת בגרות נמוכים בהשוואה למסלולים העיוניים.

בסיכומו של דבר, 27% מבני/ות הנוער בישראל למדו בשנת 2014 במסלולים מקצועיים ותעסוקתיים, שבהם ההישגים נמוכים. אם נחבר אליהם את הנושרים ואת תלמידי י"ב הנתונים לטיפול של קציני ביקור סדיר, נתקרב לשיעור גילאי 17 שאינם משיגים תעודת בגרות.

3. על הדרישה להרחיב את המסלולים המקצועיים

בישראל מורגש בשנים האחרונות לחץ להרחיב את החינוך המקצועי. הלחץ מתמיה למדי שכן שיעור הלומדים בנתיבים המקצועיים עמד ב-2014 על כ-40%, שיעור שאינו נופל מהממוצע בארצות אירופה המערבית.³

נראה כי הלחץ משקף לאו דווקא צורך בבוגרים נוספים אלא חתירה לחינוך מקצועי אחר – למשל, החינוך המקצועי בגרמניה. בישראל, החינוך המקצועי

(להוציא המסלול ההנדסי) הוא קטגוריה שיוונית: הלומדים/ות בו הם אלה שנמצאו בלתי מתאימים ללימודים במסלול העיוני. לא זו בלבד, הלימודים הם ברמה נמוכה מזו של המסלול העיוני, חלק מהבוגרים אינם מקבלים הסמכה מקצועית המוכרת על ידי המעסיקים והתלמידים מסיימים את לימודיהם כשהם חסרי ניסיון מקצועי מעשי. כפי שנאמר במסמך של ארגון ה-OECD, הבוגרים מחזיקים בידיהם תעודה שבמקרים רבים אינה מובילה לשום מקום.⁴

בגרמניה, לעומת זאת, יש מסורת רבת שנים של לימודים מלווים בהכשרה מעשית במפעלים הנבחרים על ידי הממשלה. מרגע שמתחילים בעבודה, מקבלים שכר. מסלול ההכשרה המעשית הוא פתח להעסקה קבועה במפעל בתום הלימודים. תנאי ההכרה ותנאי התעודה בסוף המסלול נקבעים בהשתתפות המעסיקים והאיגודים המקצועיים ותנאי ההעסקה והשכר מכוסים על ידי הסכמים קיבוציים. בסוף המסלול פתוחה בפני הבוגרים הדרך למכללה טכנולוגית, ולאחר השלמות אף לאוניברסיטה.

אם לכך מכוונים הלוחצים להרחבת שורות החינוך המקצועי בישראל, הרי שמה שנדרש הוא לא הרחבה של המסלולים המקצועיים הקיימים אלא רפורמה מקיפה ביותר של כמה וכמה מערכות: רמת הלימודים בבתי הספר, יכולת הפיקוח של משרד החינוך, חקיקת העבודה, מערכת השכר, מעמד האיגודים המקצועיים ומיסוד שיתוף פעולה בינם ובין המעסיקים ועוד.

אלא שלפני שפותחים במהלך רחב שכזה, מן הראוי לשאול האם זה הכיוון שבו רוצה החברה הישראלית ללכת. האם ראוי הוא שכבר בגיל צעיר – סוף חטיבת הביניים – נמשיך להפריד בין נערים ונערות: מי להנהגה, לפיקוד ולמחקר ומי לפס הייצור ולמקצועות השירות? האם אין זה הגיוני וצודק יותר להעניק לכל בני/ות הנוער השכלה כללית רחבה, כולל תואר אקדמי ראשון, ורק לאחר מכן לפרוס בפניהם אפשרויות מקצועיות שונות?

כמה יגיעו ללימודים אקדמיים?

נתחיל מהסוף.

על פי הנתונים המעודכנים ביותר שהתפרסמו עד כה, רק 29.1% מבני/ות הנוער הישראליים שהיו בני/ות 17 בשנת 2006 התחילו ללמוד במוסד ישראלי להשכלה גבוהה (ר' הבהרה להלן) עד ל-2014, שמונה שנים מאוחר יותר.

אם נשחזר את מסלול ההתקדמות של מי שהיו בני/ות 17 ב-2006, נמצא כי באותה שנה, רק 79.6% מבני/ות השכבה למדו בכיתה י"ב במסלול המוביל לבחינות הבגרות.

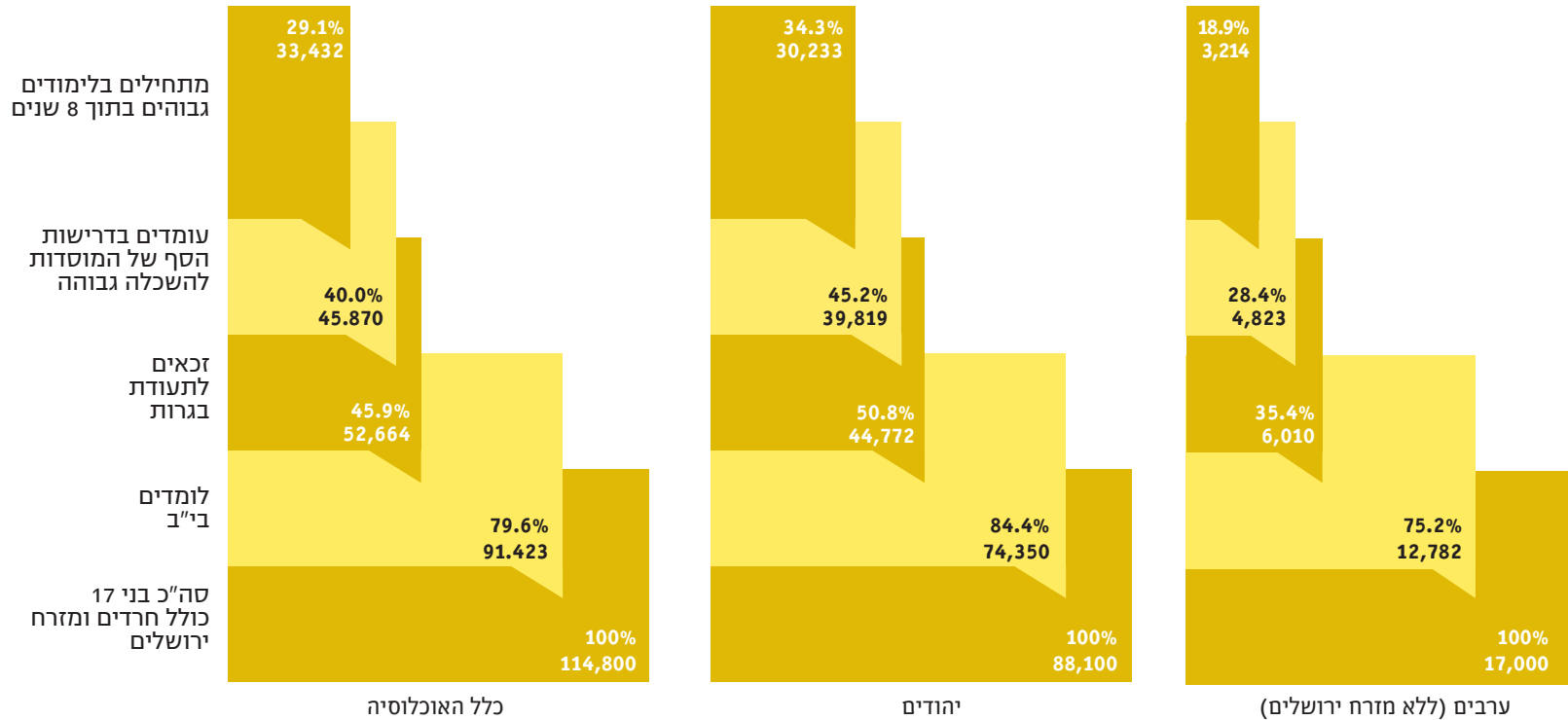
ב-2006, רק 45.9% משכבת הגיל זכו בתעודת בגרות. בקרב הזכאים, חלק החזיקו בתעודה שלא עמדה בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה. התוצאה: שיעור הזכאים שיכלו להגיש מועמדות להשכלה גבוהה עמד על 40.0% מקבוצת הגיל.

מתוך אלה, רק 29.1% מבני/ות השכבה הגיעו עד 2014 לאחד המוסדות להשכלה גבוהה בישראל.

שיעורים של צעירים וצעירות יהודיים שהגיעו להשכלה גבוהה כפול מזה של צעירים וצעירות ערביים. עם זאת יש לציין כי צעירים ערבים רבים רוכשים השכלה גבוהה בחו"ל: למשל בירדן, שבה לומדים כמה אלפי סטודנטים ישראליים.⁵

הנתונים שלעיל מתייחסים למוסדות הנתונים לפיקוח המועצה להשכלה גבוהה ומבוססים על תנאי הקבלה שנקבעו על ידי מועצה זו. לפיכך הם אינם כוללים את האוניברסיטה הפתוחה ואת המכללות להוראה. האוניברסיטה הפתוחה אינה מעמידה תנאי סף לקבלה, וטווח הגילאים של תלמידיה רחב מאוד. באוניברסיטה הפתוחה למדו בשנת הלימודים 2013/14 47,830 סטודנטים/ות, רובם בני 25 ומעלה; מספר מקבלי התעודות עמד בשנת 2013/14 על 4,234. המכללות להוראה אינן נתונות לפיקוח המועצה להשכלה גבוהה אלא לזה של משרד החינוך ותנאי הקבלה אליהן משתנים. במהלך השנים דובר רבות על העברת הפיקוח על המכללות מידי משרד החינוך לידי המועצה להשכלה גבוהה. בינתיים עברו רק שתי מכללות: מכללת סמינר הקיבוצים והמכללה האקדמית בית ברל. במכללות לחינוך למדו ב-2013/14 28,922 סטודנטים/ות, 90% מהם לתואר ראשון. אם נוסיף לנתונים שהצגנו לעיל את תלמידי שנה א' במכללות לחינוך, מספר הממשיכים ללימודים אקדמיים בתוך 8 שנים מסיום כיתה י"ב יגדל ב-4.2% ויעמוד על 33.3%⁶.

בני/ות 17 ב-2006 שהגיעו להשכלה גבוהה עד 2014

הערות:

1. האחוזים מחושבים מתוך סך כל בני/ות 17 בכל אחת מהקבוצות.
2. ערבים – כולל מוסלמים ונוצרים.
3. השכלה גבוהה – סטורנטים הלומדים באוניברסיטאות (לא כולל אוניברסיטה פתוחה) ובמכללות אקדמיות ציבוריות ופרטיות (מתקצבות ושאינן מתקצבות). לא כולל מכללות להוראה, שרובן נתונות לפיקוח של משרד החינוך ולא של המועצה להשכלה גבוהה.
4. קבוצת גיל 17 לקחה מתוך מצגת זכאות לתעודת בגרות של משרד החינוך. מקור: סבירסקי, שלמה, אתי קונוריאטיס ורתם זלינגר. 2015. תמונת מצב חברתית 2015. תל אביב: מרכז אדוה.

מי אינו לומד בכיתה י"ב?

כפי שראינו, בשנת 2006 למדו בכיתה י"ב רק 79.6% מכלל בני/ות ה-17. מי הם 20.4% בני קבוצת הגיל שלא למדו בכיתה י"ב? להלן ננסה למצוא תשובה לשאלה זאת, אלא שבמקום לבדוק את המצב ב-2006 נבחר את המצב בשנת 2014 – השנה האחרונה עבורה קיימים נתונים. כפי שניתן לראות בלוח שלהלן, ב-2014 למדו בי"ב 80.5% מגילאי 17, מעט יותר מאשר ב-2006.

השיעור הגבוה ביותר נרשם בקרב יהודים, להוציא חרדים – 94.4%. שנה קודם לכן, ב-2013, היה השיעור גבוה עוד יותר – 98.2%. אצל החרדים, שיעור הלמידה בי"ב היה נמוך הרבה יותר – 54.3%. עם זאת, שיעור זה כשלעצמו מהווה גידול משמעותי לעומת 2006, אז למדו בי"ב רק 37.4% מהחרדים.

קבוצה נוספת שבה שיעור הלמידה בי"ב הוא נמוך היא זו של הברואים בנגב: 63.8%. שיעור זה יציב למדי מאז 2003, להוציא מספר שנים – 2005-2008 – אז הוא עלה אל מעל ל-70%.

משרד החינוך מבחין בקרב הערבים שלוש קבוצות – ערבים, דרוזים וברואים. אצל הערבים (ללא מזרח ירושלים) ואצל הדרוזים, שיעורי הלמידה בי"ב נמוכים מאלה של היהודים להוציא החרדים – 80.3% ו-84.5%, בהתאמה. בשני המקרים מדובר בשיעורים גבוהים מאלה שנרשמו עשר שנים קודם לכן.

בסיכומו של דבר, שיעור גבוה מקרב בני ה-17 אינם לומדים בי"ב: בשנת 2014 – 45.7% בקרב היהודים החרדים, 36.2% בקרב הברואים בנגב, 19.7% בקרב הערבים (לא כולל מזרח ירושלים), 15.5% בקרב הדרוזים.

שיעור הלומדים בי"ב מתוך גילאי 17, 2002/03–2013/14 באחוזים

דרוזים	בדואים בנגב	ערבים - ללא מזרח ירושלים	חרדים	יהודים - לא כולל חרדים	יהודים כולל חרדים	סך כל האוכלוסייה - כולל חרדים ומזרח ירושלים	
84.8	64.4	75.2			84.1	79.3	2003
81.2	69.0	82.9			86.4	82.3	2004
82.8	71.5	77.5			86.8	82.0	2005
81.6	72.2	75.2	37.4	91.7	84.4	79.6	2006
86.5	78.5	79.7	40.6	94.2	86.4	81.8	2007
84.3	72.5	76.6	34.0	95.0	84.2	79.2	2008
85.6	67.5	77.0	38.8	95.4	85.2	79.8	2009
88.0	64.7	81.6	48.2	96.8	88.0	82.3	2010
87.4	61.7	77.7	50.6	95.0	86.7	80.4	2011
87.3	61.8	81.4	48.4	93.6	84.8	79.7	2012
89.7	64.2	85.7	51.3	98.2	89.0	83.1	2013
84.5	63.8	80.3	54.3	94.4	86.6	80.5	2014

מקור: משרד החינוך, זכאות לתעודת בגרות, שנים שונות.

מזן הנתונים שראינו עד כה, עולה כי בקרב תלמידות ותלמידים שאינם לומדים בי"ב ישנן שלוש קבוצות עיקריות: הגדולה ביותר היא זו של יהודים חרדים, שכמחציתם – 45.7% – לומדים במוסדות שאינם מלמדים לפי תכנית הלימודים לבחינות הבגרות. השנייה היא זו של תלמידי מזרח ירושלים, שרובם לומדים לקראת בחינות הבגרות הפלסטיניות, שהן למעשה בחינות הבגרות הירדניות. השלישית היא זו של נושרים.

על פי נתונים של המועצה לשלום הילד¹¹ בשנת הלימודים 2013/14 ובמעבר לשנת 2014/15 נשרו 2.1% מתלמידי כיתות י' בישראל (1,981 תלמידים/ות), 5.0% מתלמידי כיתות י"א (4,651) ו-1.1% מתלמידי כיתות י"ב (942). ובסך הכל – 7,574 תלמידות ותלמידים. השיעורים הגבוהים ביותר נרשמו אצל עולים חדשים (שעלו מאז 2006) ובקרב חרדים. אצל שתי קבוצות אלה, שיעורי הנשירה הגבוהים ביותר נרשמו בכיתה י"א: 16.2% מכלל העולים החדשים ו-15.2% מכלל החרדים. בכל המקרים, שיעור הבנים הנושרים גבוה משיעור הבנות. בקרב התלמידים/ות הערבים, שיעורי הנשירה היו גבוהים יותר מאשר אצל תלמידים יהודים במוסדות ממלכתיים וממלכתיים-דתיים, אך נמוכים מאשר אצל החרדים והעולים החדשים. שיעור הנשירה הגבוה ביותר נרשם בכיתה י' בחינוך הערבי: 5.9% אצל הבנים ו-2.3% אצל הבנות.

כידוע, ב-1967 סיפחה ישראל את העיר המזרחית: לתושביה הפלסטינים ניתן מעמד של תושבי קבע והם נושאים תעודות זהות כחולות. הם אינם זכאים להשתתף בבחירות לכנסת אך הם כן זכאים להשתתף בבחירות לעיריית ירושלים. בתור תושבי קבע חלים עליהם חוקי החינוך הישראליים והם מצויים תחת פיקוח מנהל החינוך של עיריית ירושלים. לפי נתונים של משרד החינוך, בשנת 2014 נמנו במזרח ירושלים 6,605 נערים ונערות בני/ות¹⁷. מכון ירושלים לחקר ישראל מצייין כי יש שם שלוש מסגרות לימוד: בתי ספר עירוניים, שבהם למדו 43% מכלל התלמידים (יסודי ועל יסודי); "מוכר שאינו רשמי", שבהם למדו 40% מהתלמידים; ובתי ספר פרטיים, שבהם למדו 17% מהתלמידים. 98% מתלמידי כיתות י"ב שלמדו בחינוך הערבי העירוני ניגשו לבחינות הבגרות הירדניות.⁸ מנהל החינוך של עיריית ירושלים מפרסם נתון נוסף ולפיו מספר הלומדים לבחינות הבגרות הישראליות עמד בשנת 2013 על כ-5% בלבד משנתון י"ב. עם זאת, זהו שיעור המצוי בגידול מתמיד?⁹ נתונים אלה מתייחסים לציבור הלומדים/ות. עליהם יש להוסיף את הנושרים, שמספרם גבוה ביותר, בין השאר בגין המצוקה הכלכלית והמחסור הגדול בכיתות ובמתקנים בית-ספריים. לפי נתונים שהוצגו על ידי האגודה לזכויות האזרח ועל ידי ארגון עיר עמים עבור שנת 2013, מרבית הנשירה מתרחשת בחטיבה העליונה כאשר המגמה מתחילה כבר בחטיבת הביניים. לפי נתוני מנח"י (מנהל חינוך ירושלים), בשנת 2012/13, 20% מגילאי כיתה י' לא פקדו מוסד חינוך וכך גם כ-30% מגילאי כיתה י"א. הנשירה המצטברת על פני שנות הלימודים השונות מביאה לכך ש-36% מבני/ות הנוער בירושלים המזרחית אינם מסיימים 12 שנות לימוד.¹⁰

**נשירת תלמידים מכיתות י', י"א וי"ב, במגזרים היהודי והערבי במהלך שנת הלימודים תשע"ד (2013/14),
ובמעבר לשנת הלימודים תשע"ה (2014/15), לפי פיקוח, כיתה, מין, וותק בארץ**

במספרים מוחלטים ובאחוזים

כיתה י"ב		כיתה י"א		כיתה י'			
אחוז הנושרים	במספרים מוחלטים	אחוז הנושרים	במספרים מוחלטים	אחוז הנושרים	במספרים מוחלטים		
1.1%	85,660	5.0%	93,013	2.1%	94,318	חינוך עברי – סך הכל	
0.7%	54,043	2.2%	57,016	1.8%	58,061	ממלכתי	פיקוח
0.8%	14,762	2.6%	16,200	2.1%	16,646	ממלכתי-דתי	
2.8%	16,855	15.2%	19,797	2.9%	19,611	חרדי	
1.7%	43,007	8.3%	47,581	2.9%	48,243	בנים	מין
0.5%	42,653	1.5%	45,432	1.2%	46,075	בנות	
1.1%	77,134	4.7%	84,329	1.8%	86,066	ילידי הארץ – סך הכל	ותק בארץ
1.6%	8,526	7.8%	8,684	4.6%	8,252	ילידי חו"ל – סך הכל	
1.2%	5,270	4.7%	5,062	2.9%	4,710	על עד 2005	
2.9%	1,920	16.2%	2,348	8.5%	2,440	על מ-2006	
0.9%	27,573	3.7%	30,336	4.1%	32,111	חינוך ערבי – סך הכל	
1.3%	12,848	5.4%	14,437	5.9%	15,708	בנים	מין
0.7%	14,725	2.2%	15,899	2.3%	16,406	בנות	

מקור: המועצה לשלום הילד, שנתון סטטיסטי לילדים 2015, לוח 5.30.

אל הנושרות והנושרים, שכמוכן לא יגיעו לבחינות הבגרות בגיל 17, יש להוסיף קבוצה נוספת שסיכוייה להגיע לבחינות הבגרות ולהצליח בהם קלושים: אלה שלא נשרו אך נמצאים בטיפול של קציני ביקור סדיה. לפי נתוני המועצה לשלום הילה, בשנת הלימודים 2013/14, מספרם בקרב תלמידי החטיבה העליונה עמד על 38,200, כאשר 62% מתוכם היו יהודים ו-32% ערבים.¹²

יש לציין כי חלק מן הנושרים מלימודים בבתי הספר הרגילים עוברים ללמוד במסגרות אחרות: ישיבות או בתי ספר בפיקוח משרד הכלכלה. לפי נתונים של הלמ"ס לשנת 2013/14, 33% מן הנושרים למדו במסגרות חלופיות, 19.2% מתוכם בבתי ספר של משרד הכלכלה ו-13.8% בישיבות גדולות.¹³

תלמידים בכיתה ז' י"ב שנשרו ממערכת החינוך של משרד החינוך ולמדו במסגרות חלופיות, תשע"ד, 2013/14

במספרים מוחלטים ובאחוזים

נשרו ממערכת החינוך ואינם לומדים במסגרת לימודים חלופית		נשרו ממערכת החינוך ולומדים במסגרת לימודים חלופית						נשרו ממערכת החינוך		
סך הכל	אחוז ששירו ואינם לומדים במסגרת לימודים חלופית מתוך סך כל הלומדים	סך הכל ששירו ולומדים בישיבות גדולות	אחוז הלומדים במוסדות משרד הכלכלה מתוך הנושרים	סך הכל ששירו ולומדים במוסדות משרד הכלכלה	אחוז הלומדים במוסדות לימודים חלופית מתוך הנושרים	סך הכל	אחוז ששירו	סך הכל		
11,297	1.5%	2,321	19.2%	3,243	33.0%	5,564	2.3%	16,861	סך כולל	
8,038	1.4%	2,321	13.3%	1,588	32.7%	3,909	2.1%	11,947	חינוך עברי - סך הכל	
3,259	1.9%		33.7%	1,655	33.7%	1,655	2.9%	4,914	חינוך ערבי - סך הכל	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 8.36.

הישגים ומעמד

היישובי הממוצע ואילו הקו העבה מציג את שיעור הזכאות לתעודת בגרות בכל יישוב. מוצגים רק יישובים עם 10,000 תושבים ומעלה. ככל שרמת ההכנסה הממוצעת ביישוב עולה, כך עולה גם שיעור הזכאות לתעודת בגרות.

בהמשך המסמך נתמקד בהבדלים בין מסלולי הלימוד השונים שהשתרשו בבתי הספר התיכוניים בישראל. לפני כן, אנו מציגים להלן תרשים המדגיש את הקשר בין הישגים לימודיים ובין מעמד כלכלי. התרשים מציג שני קווים: הקו הדק מציג את היישובים בישראל לפי השכר

השכלה והכנסה: זכאות לבגרות בקרב בני/ות 17 ביישוב, 2013/14, שכר יישובי ממוצע, 2013

יישובים עם 10,000 תושבים ומעלה, בש"ח במחירים שוטפים

מקורות: עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד החינוך, זכאות לתעודת בגרות תשע"ד (2014); המוסד לביטוח לאומי, מרק רוטנברג. אוקטובר 2013. שכר והכנסות מעבודה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 2013.

מי מפעיל את רוב בתי הספר התיכוניים? לאו דווקא המדינה!

רוב בתי הספר התיכוניים בישראל מנוהלים על ידי גופים לא-מדינתיים

בשנת 2014, 54% מבתי הספר התיכוניים בישראל (רשתות המפעילות ארבעה בתי ספר ומעלה, לא כולל בתי ספר חרדיים) – 338 מתוך 624 בתי ספר – הופעלו על ידי רשתות ציבוריות ופרטיות ולא על ידי הרשות המקומית. בבתי ספר אלה למדו ב-2014 43% מתלמידי החטיבות העליונות, 98,061 תלמידות ותלמידים.

בתי ספר על יסודיים לפי בעלות ומספר תלמידים, 2014

רשתות המפעילות ארבעה בתי ספר ומעלה • במספרים מוחלטים ובאחוזים

סך בתי הספר העל-יסודיים	בתי ספר על יסודיים בבעלות הרשות	בתי ספר על יסודיים שלא בבעלות הרשות	
624	286	338	בתי ספר
100%	46%	54%	באחוזים
229,986	131,925	98,061	תלמידים
100%	57%	43%	באחוזים

הערה: לא כולל בתי ספר חרדיים.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך אתר האינטרנט של משרד החינוך, מנהל התקשוב ומערכות מידע, תקציב מוניציפאלי, מאי 2016.

מערכת החינוך הישראלית היא מדינתית: חוק לימוד חובה משנת 1949 מטיל חובת לימוד (חינם) מגיל 3 ועד לכיתה י"ב ובמקביל הוא מטיל על המדינה את החובה לספק את החינוך. המדינה היא הספקית הישירה של חינוך בגן חובה, בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים, אולם בחטיבה העליונה, האחריות לביצוע חוק חינוך חובה משותפת למשרד החינוך ולרשויות המקומיות, כאשר בפועל האחריות היא של הרשות המקומית.

הבעיה היא שרק חלק קטן של הרשויות המקומיות בישראל מסוגל להפעיל באופן ישיר ועצמאי מערך של חינוך תיכון. רוב הרשויות המקומיות חסרות את האמצעים ואת כוח האדם הדרושים לכך. דבר זה נכון במיוחד לגבי רשויות קטנות ומעוטות משאבים, כדוגמת עיירות פיתוח ויישובים ערביים. כיוון שכך, בחלק גדול מן היישובים הללו מוסרת הרשות המקומית את הפעלה לידי רשתות ניהול ובראשן רשתות פרטיות או ציבוריות גדולות כדוגמת אורט, עמל, עתיה, או בני עקבא. סידור זה נוח לכל הצדדים: הרשות המקומית ממלאת את חובתה מבלי שתידרש לבצע משימה הגדולה ממידותיה; משרד החינוך מתנהל מול מספר גופי ניהול גדולים ופטור מן הצורך לשאת ולתת עם עשרות רשויות קטנות; ואילו הרשתות המפעילות מקיימות פעילות חינוכית במימון מלא של המדינה, תוך שהן מחזיקות כל אחת במנגנון ניהולי ופדגוגי משל עצמה.

דפוסי בעלות, לפי סוג היישוב

נתונים דומים עולים כאשר בוחנים את מספר התלמידים: 94% מתלמידי ההתנחלויות, 77% מתלמידי עיירות הפיתוח ו-49% מתלמידי היישובים היהודיים הנמנים עם האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים למדו ב-2014 בבתי ספר שלא בבעלות הרשות המקומית; לעומת זאת, 72% מהתלמידים ביישובי פורום ה-15 ו-60% מהתלמידים ביישובים הערביים למדו בבתי ספר שבבעלות הרשות המקומית.

שיעורי הבעלות הלא-מוניציפלית הגבוהים ביותר נרשמו בהתנחלויות (89%) בעיירות הפיתוח (77%) וביישובים יהודיים הנמנים עם האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים (57%). לעומת זאת, שיעורי הבעלות המוניציפלית הגבוהים ביותר נרשמו ביישובים העירוניים המבוססים – פורום ה-15 – (57%) וביישובים הערביים (53%).

בתי ספר על יסודיים לפי בעלות וסוג יישוב, 2014

רשתות המפעילות ארבעה בתי ספר ומעלה • במספרים מוחלטים ובאחוזים

בתי ספר על יסודיים שאינם בבעלות הרשות המקומית		בתי ספר על יסודיים שבבעלות הרשות המקומית		סך בתי הספר העל-יסודיים		
באחוזים	במספרים מוחלטים	באחוזים	במספרים מוחלטים	באחוזים	במספרים מוחלטים	
54%	338	46%	286	100%	624	סך הכל
מזה:						
43%	83	57%	108	100%	191	בורוס ה-15
47%	65	53%	73	100%	138	יישובים ערביים
77%	61	23%	18	100%	79	עיריות פיתוח
57%	70	43%	53	100%	123	יישובים יהודיים באשכול 5-1
89%	17	11%	2	100%	19	י"ש וגולן
57%	42	43%	32	100%	74	יישובים אחרים

הערה: הנתונים אינם כוללים בתי ספר חרדיים.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך אתר האינטרנט של משרד החינוך, מנהל התקשוב ומערכות מידע, תקציב מוניציפאלי, מאי 2016.

תלמידים בבתי ספר על יסודיים לפי בעלות וסוג יישוב, 2014

רשתות המפעילות ארבעה בתי ספר ומעלה • במספרים מוחלטים ובאחוזים

בתי ספר על יסודיים שאינם בבעלות הרשות המקומית		בתי ספר על יסודיים שבבעלות הרשות המקומית		סך בתי הספר העל-יסודיים		
באחוזים	במספרים מוחלטים	באחוזים	במספרים מוחלטים	באחוזים	במספרים מוחלטים	
43%	98,061	57%	131,925	100%	229,986	סך הכל
מזה:						
28%	21,343	72%	53,605	100%	74,948	בורום ה-15
40%	23,185	60%	35,472	100%	58,657	יישובים ערביים
77%	16,986	23%	5,062	100%	22,048	עיריות פיתוח
49%	18,514	51%	19,296	100%	37,810	יישובים יהודיים באשכול 5-1
94%	3,789	6%	225	100%	4,014	י"ש וגולן
44%	14,244	56%	18,265	100%	32,509	יישובים אחרים

הערה: הנתונים אינם כוללים בתי ספר חרדיים.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך אתר האינטרנט של משרד החינוך, מנהל התקשוב ומערכות מידע, תקציב מוניציפאלי, מאי 2016.

הדמיון בין עיירות הפיתוח להתנחלויות בכל הנוגע לבעלות על בתי הספר עשוי להטעות. מבט ראשון מעלה שההתנחלויות מובילות על פני עיירות הפיתוח בשיעור בתי הספר המופעלים על ידי גופים לא מוניציפליים: בהתנחלויות מדובר (ב-2014) ב-17 מתוך 19 בתי ספר, בעוד שבעיירות הפיתוח מדובר ב-61 מתוך 79¹⁴ אלא שהשוואה זו מטעה, שכן בעיירות הפיתוח, רוב בתי הספר מנוהלים על ידי רשתות מקצועיות חיצוניות ליישוב – אורט, אמי"ת ועמל, בעוד שבהתנחלויות, רוב בתי הספר – 45 מתוך 67 – וביחוד אלה שבהתנחלויות הלא-עירוניות, מנוהלים על ידי עמותות יישוביות שהוקמו על ידי התושבים ומשרתות את שאיפותיהם ההשכלתיות. לאור ההישגים הגבוהים של תלמידי/ות ההתנחלויות בבחינות הבגרות, ברור שמדובר בבתי ספר טובים ביותר. זאת, בשעה שבעיירות הפיתוח השתרש מאז שנות ה-1960 הרפוס של הפעלה בתי הספר התיכוניים בידי רשתות מקצועיות המציעות מספר מסלולי לימוד, שבחלקם אינם מובילים לבחינות הבגרות, או שהם מובילים לתעודות בגרות שרק חלק מהן עומד בדרישות הסף של האוניברסיטאות. בהתנחלויות, בתי הספר המקצועיים מרוכזים ביישובים העירוניים הגדולים, כדוגמת מעלה

אדומים ואריאל ולא בהתנחלויות הקטנות המוכרות כ"אידיאולוגיות". במלים אחרות, בתי הספר בהתנחלויות, הגם שמבחינה רשמית הם מופעלים על ידי גופים לא מוניציפליים, אינם חלק מן הסיפור ההיסטורי של עיירות הפיתוח והשכונות ה"דרומיות", של ציבור גדול שחינוכו נתון בידי רשתות עסקיות או גופים שלא למטרות רווח המציעים בעיקר מסלולים מקצועיים. כאשר ליישובי פורום ה-15, שהם המבוססים בישראל אך בחלקם מתאפיינים בפערים משמעותיים בין שכונות "צפוניות" ל"דרומיות", סביר להניח כי מרבית בתי הספר של רשתות אלה ממוקמים בשכונות ה"דרומיות". ביישובים הערביים, שיעור בתי הספר שבבעלות עירונית – 53% – דומה לזה של יישובי פורום ה-15 – 57. אלא שדמיון זה אינו מעיד על דמיון גם במסלולים ובהישגים. כניסתן של רשתות של הינוך מקצועי ליישובים הערביים החלה רק בשנות ה-1990 ומאז משקלן עולה. דווקא כמה בתי ספר שאינם בבעלות עירונית אלא בבעלות של רשתות כנסייתיות הם בעלי ההישגים הלימודיים הגבוהים ביותר.

הרשתות והחינוך המקצועי

בשני העשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה, משרד החינוך התקשה לספק שירותי חינוך ראויים לשמש ביישובי העולים ובעיקר במושבים ובעיירות פיתוח שבהם שוכנו עולים מארצות ערב; ועוד פחות מכך ביישובים הערביים. המחסור היה בכל: מורות מוסמכות, מבנים, ספרי לימוד, תכנית הלימודים מותאמת לתלמידים ולהוריהם, שפה משותפת, אפשרות ללימודי המשך בתיכון מקומי. בתוך פחות מעשור התברר כי בתי הספר החדשים סבלו משיעורי נשירה גבוהים ומהישגים נמוכים ביותר, כולל שיעור נמוך של ממשיכים ללימודים בתיכון.¹⁵ ב-1965 חתם משרד החינוך על הסכמים עם רשתות של חינוך מקצועי ובראשן אורט ועמל, במטרה להגדיל את מספר הלומדים בתיכון. זאת, בהנחה שחינוך מקצועי הולם את יכולותיהם של בני הנוער בשכונות ובעיירות הפיתוח יותר מאשר החינוך העיוני, ששירת את בני/ות הוותיקים. בתוך זמן קצר הפך בית הספר המקצועי לבית הספר הטיפוסי ביישובי העולים. בתוך כעשור, כמעט כל בני הנוער בשכונות העולים ובעיירות הפיתוח למדו בתיכון – אך בעיקר במסלולים מקצועיים. ביישובים הערביים, החינוך המקצועי נכנס רק בשנות ה-1990 וכבר עכשיו הוא מקיף כמחצית מבני הנוער שם. מאז שנות ה-1960, השתרש הקשר האיתן שבין עיירות פיתוח או שכונות

”דרומיות” ובין מסלולים מקצועיים בבתי ספר המופעלים על ידי רשתות ולא על ידי הרשות המקומית. לפי נתונים עבור בתי ספר תיכוניים שבפיקוח משרד החינוך ומשרד הכלכלה מחודש נובמבר 2014, רשת אורט הפעילה סך של 99 בתי ספר, כאשר ב-38 מתוכם היה מסלול עיוני, ב-58 מתוכם היה מסלול טכנולוגי וב-72 מתוכם היה מסלול מקצועי.¹⁶ כך גם ברשת עמל, שהפעילה 60 בתי ספר, שב-21 מהם היו מסלולים עיוניים, ב-9 מסלולים טכנולוגיים וב-33 מסלולים מקצועיים.¹⁷ עד היום, 71% מכלל בתי הספר של שתי הרשתות המקצועיות הגדולות – אורט ועמל – ממוקמים ביישובים בעלי דירוג חברתי-כלכלי נמוך: 35 ביישובים ערביים, 43 בעיירות פיתוח ו-35 נוספים ביישובים אחרים המדרוגים באשכולות חברתיים-כלכליים 1 עד 5. ואילו ביישובים המבוססים, במידה וישנם בתי ספר מקצועיים הם ממוקמים בדרך כלל בשכונות ”דרומיות”.¹⁸ לדוגמא, בעיר תל אביב-יפו, מרבית בתי הספר – 25 – הם עיוניים. כמו כן פועלים בעיר 8 תיכוניים מקצועיים, הן בפיקוח משרד החינוך והן בפיקוח משרד הכלכלה, ותיכון מקיף אחד המשלב מסלולים עיוניים ומקצועיים: 5 מתוכם ממוקמים בדרום תל אביב וביפו ו-3 במרכז תל אביב, קרוב לתפר שבין דרום העיר למרכז. בצפון תל אביב אין בתי ספר מקצועיים כלל.¹⁹

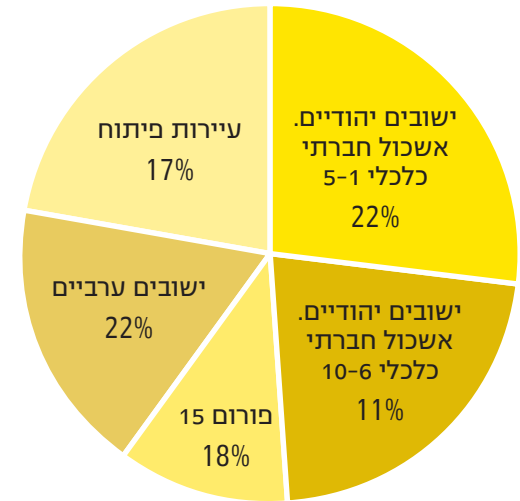
הדיון להלן מתמקד בחינוך המקצועי על מסלוליו השונים. שלושה מהם בפיקוח משרד החינוך – הגרסי, טכנולוגי ומקצועי, המכונה גם תעסוקתי. מסלול רביעי, בפיקוח משרד הכלכלה, מכונה תעשייתי. בדיון שלהלן נשתמש במושג חינוך מקצועי עבור כלל המסלולים.

השני, מעיין החינוך התורני, הוקם בשנות ה-1980 על פי המודל של החינוך העצמאי וזכה למעמד רומה לשלו. בשני המקרים, מדובר בזרמים בעלי מעמד מעשי רומה לזה של הזרמים הממלכתי והממלכתי דתי, אם כי הם מנוהלים בנפרד והם קובעים לעצמם את תכנית הלימודים. מכל מקום, בשני המקרים אין מדובר ברשתות ניהול לא מדינתיות ולא עירוניות שהוזמנו על ידי הרשויות המקומיות לנהל עבורן את בתי הספר התיכוניים.

הדיון בחלק זה של המסמך אינו כולל את בתי הספר החרדיים. רוב מוסדות החינוך החרדיים מופעלים על ידי שני זרמים, מרכז החינוך העצמאי ומעיין החינוך התורני. הראשון הוקם עוד לפני הקמת המדינה תחת המטריה של תנועת אגודת ישראל וזכה להכרה מלאה, כולל תקציבית, מצד ההסתדרות הציונית, כאחד מזרמי החינוך שפעלו אז. לאחר 1948 הוא הוכר כזרם חינוכי נפרד על ידי ממשלת ישראל והוא נהנה מסעיף תקציבי ייחודי, תחת הכותרת של החינוך העצמאי.

תפרוסת בתי הספר של רשתות אורט ועמל, לפי קבוצות יישוב, 2014

באחוזים

הערות: 1. ישובים יהודיים המסווגים לפי אשכול חברתי כלכלי 5-1, לא כולל עירויות הפיתוח. 2. בתי ספר שבפיקוח משרד החינוך ומשרד הכלכלה.

מקור: עיבוד של מרכז ארוה מתוך אתרי האינטרנט של רשתות בתי הספר אורט ועמלנט, נובמבר 2014.

האקדמית ולא במישור הפוליטי-ציבורי – כאילו אין שום הבדל בין בית ספר עירוני ובין בית ספר של אחת הרשתות. ובכך, ניתן להעלות על הדעת לפחות הבדל אפשרי אחד: סביר לשער כי כאשר בית ספר הוא בבעלות עירונית, פרנסת העיר, העומדים מעת לעת לשיפוט של ציבור הבוחרים/ות, יגלו רגישות גבוהה יותר להישגי בית הספר מאשר כלפי בית ספר שבבעלות לא עירונית. אמנם, רגישות שכזאת קיימת ללא ספק גם כאשר בית הספר הוא בבעלות לא עירונית, אלא שאז הצעד הראשון הננקט בדרך כלל הוא החלפת רשת אחת בחברתה – תופעה נפוצה בעירויות הפיתוח. סוגיות נוספות העולות מהפעלת בתי ספר על ידי רשתות חינוך נוגעות לעלות ההפעלה עבור הרשות המקומית, בחירת מסלולי הלימוד ואינטרסים כלכליים בבסיס ההתקשרות עם הרשתות.²⁰

מסלולים משתנים

החינוך המקצועי עבר שינויים רבים מאז שנות ה-1960. בתחילה, שיעור הלומדים במסלולים המובילים לבחינות הבגרות היה זעיר. בראשית שנות ה-1970 הנהיג שר החינוך דאז יגאל אלון ארבעה מסלולים מקצועיים, במטרה לקדם לפחות חלק מהתלמידים לבחינות הבגרות: מסמ"ת (מסלול מקצועי תיכון), מסלול שהוביל לבחינות בגרות; מסמ"ר (מסלול מקצועי רגיל) שהוביל לתעודת גמר, מסמ"מ (מסלול מקצועי מעשי) שהוביל לתעודת גמר ממשלתית, וכיתות הכוון, שהתמחו בהכשרה מקצועית. בהמשך, בוטלו מסלולים אלה ובוטלו גם מגמות מיושנות והדלת ללימודים לקראת בחינות הבגרות נפתחה בפני רבים. אלא שב-1995 מצא מבקר המדינה כי רפורמה זו לא שינתה את העובדה שחלק גדול מהתלמידים בבתי הספר המקצועיים מסיים לימודים ללא תעודת בגרות וללא ההשכלה המדעית הראויה.²¹

הקשר האיתן והמתמשך שבין עירויות פיתוח והשכונות ה"דרומיות" ובין בתי הספר המופעלים על ידי רשתות מעלה את השאלה, מהן ההשלכות של מסירת האחריות התפעולית של בתי הספר התיכוניים במרבית היישובים הקטנים ומעוטי המשאבים מידי המדינה ומידי הרשות המקומית לידי רשתות לא מדינתיות. למרבה הפלא, זוהי שאלה שכמעט ואינה נדונה, לא בספרות

בשנים האחרונות, משרד החינוך הרחיב את מספר המקצועות במסלולים המקצועיים שניתן להיבחן בהם לבגרות, בכלל זה מקצועות שבעבר לא הכשירו לבגרות. לדוגמא, כיום ניתן ללמוד במגמות כדוגמת טיפוח החן ולהיבחן בבחינות הבגרות ברמה של 3 יחידות במקצוע, או במגמת מטפלות ולהיבחן ב-3 יחידות לימוד בפסיכולוגיה התפתחותית. כמו כן גדלה רשימת המקצועות שבהם ניתן להיבחן לתעודת בגרות ברמה של 5 יחידות, דבר המרחיב את אפשרויות הקבלה למוסדות להשכלה גבוהה: לדוגמא, אוניברסיטת תל אביב מכירה ומזכה בבנוס תלמידים שנבחנו ברמה של 4 או 5 יחידות במקצועות כדוגמת מערכות קירור ומיזוג אוויר, ניהול משאבי אנוש, תיירות, מכונות חקלאיות וטרקטורים, מטאורולוגיה וכיו"ב.²² אין נתונים באשר לשיעור התלמידים העושים זאת. סביר להניח כי מכלול השינויים הללו יובילו בשנים הקרובות לגידול בשיעור הזכאות לתעודת בגרות בקרב קבוצת הגיל. אלא שלא ברור מה היקפן של תעודות הבגרות הטכנולוגיות שיעמדו בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה.

ההתפתחות האחרונה בעניין היא המסלול ההנדסי, המשרת כיום שליש מכלל תלמידי המסלול המקצועי והלימודים בו כוללים, בנוסף על הידע הטכנולוגי, לימודי מתמטיקה, עברית ואנגלית ברמה דומה לזו של בתי הספר העיוניים. כיום, החינוך המקצועי שבפיקוח משרד החינוך כולל שלושה מסלולים, כלהלן:²³

- **מגמות הנדסיות** כגון מערכות מחשוב ובקרה, מערכות מחשבים, מערכות אלקטרוניות, מערכות ביוטכנולוגיות, מערכות תעופה, מכטרוניקה ומכונאות ימית. הלימוד במסלול ההנדסי דורש הישגים גבוהים במקצועות המתמטיקה והמדעים ומרבית הלומדים בו משיגים תעודת בגרות איכותית המקנה כניסה למוסדות אקדמיים. מסלול זה הינו היחיד מבין המסלולים המקצועיים שאינו מהווה "ברירת מחדל" לתלמידים המתקשים בלימודים עיוניים.
- **מגמות טכנולוגיות** כגון מערכות תיכ"ם וסיב"ם, תחזוקת מערכות מכניות, מערכות מכונאות רכב, אדריכלות, תכנון הנדסי של מבנים, ניהול הייצור,

קוסמטיקה ואיפור, מערכות טלוויזיה וקולנוע, מערכות צילום. המסלול מאפשר להגיע לתעודת בגרות או לתעודת גמר של 12 שנות לימוד או בחלק מהמגמות, ניתן לסיים עם תעודה טכנולוגית שמאפשרת המשך לימודים בכיתות י"ג-י"ד לקראת תואר טכנאי או הנדסאי.

- **מגמות המכונות "מקצועיות" או "תעסוקתיות"** כגון תיירות, מלונאות, מערכות בריאות, סיעוד, חינוך לגיל הרך, ניהול משאבי אנוש, ניהול עסקי וטכנאות מסוגים שונים. בחלק ממגמות הלימוד במסלול, תלמידים שעברו בחינות זכאים לתעודה טכנולוגית המקנה סיווג מקצועי ואפשרות ללימודי המשך לתואר טכנאי מוסמך או הנדסאי. האחרות, כגון ניהול משאבי אנוש או חינוך לגיל הרך, אינן מקנות תעודה מקצועית המוכרת בשוק העבודה.

על שלושה אלה, הנתונים כאמור לפיקוחו של משרד החינוך, יש להוסיף את 14,335 בני/ות הנוער שלמדו בשנת 2013/14 ב-70 בתי ספר שבפיקוח משרד הבלבלה, שכמחציתם מנוהלים על ידי אורט ועמל; התלמידים, רובם ככולם, לא נבחנו בבחינות הבגרות.²⁴ מסלולים אלה משלבים לימודים ועבודה במגמות כגון רכב, חשמל, מתכת, אירוח, טיפוח החן, מטפלות, בניין וכד' (לפי ממצאי הרשות הארצית למידה ובערכה בחינוך – ראמ"ה, כ-41% מהתלמידים בבתי ספר אלה לומדים במגמת רכב ועוד כ-19% במגמת חשמל ואלקטרוניקה).²⁵

תלמיד שעומד בכל דרישות הלימודים ובכל הבחינות במסלול הניכות תעשייתית זכאי לתעודת גמר ולתעודה מקצועית. אולם ערכה של התעודה המקצועית בשוק העבודה אינו תמיד מוסדר, כלומר אינו מעניק דירוג ורמת שכר מובטחת. בחלק מהמסלולים מדובר במקצועות שאינם דורשים תעודה כלל – כגון אירוח וסייעות. תלמידים יכולים לגשת לבחינת בגרות כנבחנו חיצוניים אולם בפועל רק בודדים עושים זאת.²⁶ מסלולי הלימוד שבפיקוח משרד הכלכלה הם היחידים שמוגדרים באופן רשמי כמיועדים לתת הזדמנות שניה לתלמידים שנשרו ממערכת החינוך הפורמלית.

תלמידי כיתות י"ב, לפי נתיב לימוד ומגמה, תחת פיקוח משרד החינוך ומשרד הכלכלה, 2013/14

במספרים מוחלטים ובאחוזים

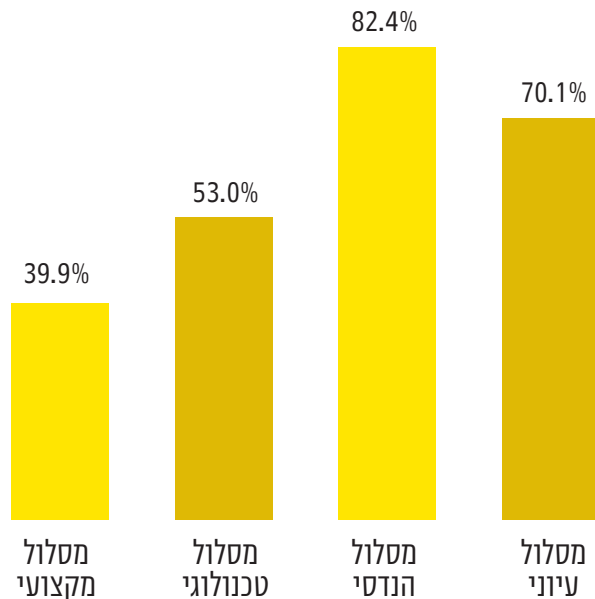
י"ב		י"א		י'		
באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים	במספרים	
100%	115,186	100%	125,688	100%	129,297	תלמידים, סך הכל
60%	68,668	58%	72,684	58%	74,693	נתיב עיוני, סך הכל
22%	15,229	21%	15,482	22%	16,214	מזה: מגמה עיונית-מדעית
36%	41,364	35%	44,345	35%	45,740	נתיב מקצועי, סך הכל
						מזה
33%	13,582	32%	14,254	33%	14,896	מגמות הנדסיות
42%	17,199	42%	18,837	43%	19,493	מגמות טכנולוגיות
26%	10,583	25%	11,254	25%	11,351	מגמות תעסוקתיות
1%	1,167	1%	1,727	1%	1,605	נתיב חקלאי, סך הכל
3%	3,378	3%	4,175	4%	4,623	נתיב תעשייתי בפיקוח משרד הכלכלה

הערה: שורת סך הכל לא שווה לסכימת הנתיבים מאחר וקיימים מקרים שבהם התלמיד לא סווג עקב מידע חסר. בשורות האחוזים יש מקרים של יותר מ-100% עקב עיגול. מקורות: נתונים שהתקבלו מהלמ"ס, גף חינוך, יולי 2016; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 8.37.

בסיכומו של דבר, 27% מבני/ות הנוער בישראל למדו בשנת 2014 במסלולים טכנולוגיים, תעסוקתיים ותעשייתיים, שבהם ההישגים נמוכים.²⁹ אם נחבר אליהם את הנושרים ואת תלמידי י"ב הנתונים לטיפול של קציני ביקור סדיה, נתקרב לשיעור גילאי 17 שאינם משיגים תעודת בגרות.

שיעור הזכאים לתעודת בגרות לפי מסלולי חינוך תיכוני

מתוך כלל התלמידים בכל מסלול, ממוצע 2012-2011

מקור: כרמל בלנק, יוסי שביט ומאיר יעיש. 2015. "דרך לא סלולה: הסללה בחינוך התיכוני בישראל", בתוך דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות. ירושלים: מרכז טאוב.

כמשך שנים ארוכות, הישגיהם של התלמידים ביישובים החדשים, ובעיקר שיעורי הזכאות לתעודת בגרות, היו נמוכים מאלה של תלמידי בתי הספר התיכוניים ביישובים הוותיקים, וזאת בעיקר משום שחלק גדול של מסלולי הלימוד ברשתות המקצועיות לא הציעו הכנה לבחינות הבגרות.²⁷

עם השנים התמונה השתנתה, אם כתוצאה מביקורת ציבורית ובמיוחד אקדמית ואם כתוצאה של ציפיות גבוהות יותר מצד ההורים והנהגות היישובים. הרשתות הוסיפו מסלולים המכשירים לבחינות הבגרות ואימצו הגדרה של בתי ספר "טכנולוגיים". בתחילת העשור הקודם הקים משרד החינוך מגמה חדשה, הקרויה הנדסית, והמכשירה לבחינות בגרות ברמה אקדמית דומה לזו של בתי הספר העיוניים. המגמה הוקמה תחת המטריה של הרשתות המקצועיות המסורתיות ובראשן אורט. מסלול זה, שנועד להרחיב את העתודה האקדמית של תעשיית ההיי טק ושירותי ההיי טק, בנוי כמקפצה ללימודים אקדמיים טכנולוגיים ומבחינה זאת ספק רב אם הוא ראוי להיכלל תחת קורת הגג של החינוך המקצועי.

החוקרים כרמל בלנק, יוסי שביט ומאיר יעיש בחנו את ההישגים הלימודיים של בני/ות מחזור התלמידים שנולדו בשנים 1993-1994 וסיימו את לימודיהם בבתי הספר התיכוניים בשנים 2012-2011 (למעט תלמידים בבתי הספר החרדיים ובחינוך המיוחד). כשהיו בני/ות המחזור בכיתה י', שיעור הלומדים במסלול העיוני עמד על 60%, כאשר בקרב 40% הנותרים, 10% למדו במסלול המקצועי ו-30% התחלקו באופן שווה בין המסלול הטכנולוגי ובין המסלול הנדסי.²⁸ כאשר הגיע המחזור לבחינות הבגרות, הפערים היו משמעותיים ביותר: בקרב בוגרי המסלול העיוני, שיעור הזכאות לתעודת בגרות עמד על 70.1%, בקרב בוגרי המסלול הנדסי – 82.4%, בקרב בוגרי המסלול הטכנולוגי – על 53.0% ובקרב בוגרי המסלול המקצועי – 39.9%.

על הדרישה להרחיב את החינוך המקצועי בישראל

שהתעשייה בישראל העסיקה ב-2014 רק 12.0% מהמועסקים וייצרה רק כ-12.1% מהתמ"ג, הרושם הוא שהתפוקה הכמותית של מערכת החינוך המקצועי מספקת.³¹

כיון שכך, נראה כי הלחץ להרחיב את שורות החינוך המקצועי משקף לאו דווקא צורך בבוגרים נוספים של בתי ספר מקצועיים אלא חתירה לחינוך מקצועי אחר – למשל, החינוך המקצועי בגרמניה. בישראל, החינוך המקצועי – לפחות המסלולים הטכנולוגי והמקצועי, ולא המסלול ההנדסי – הוא קטגוריה שיריית: הלומדים/ות הם אלה שנמצאו בלתי מתאימים ללימודים במסלול העיוני. כך היה בעבר בכל הנתיבים המקצועיים, וכך גם היום – להוציא המסלול ההנדסי. לא זו בלבד, הלימודים במסלולים המקצועיים הם ברמה נמוכה מזו של המסלול העיוני, בחלקם הבוגרים אינם מקבלים הסמכה מקצועית המוכרת על ידי המעסיקים והתלמידים מסיימים את לימודיהם כשהם חסרי ניסיון מקצועי מעשי. כפי שנאמר במסמך של ארגון ה-OECD, הבוגרים מחזיקים בידיהם תעודה שבמקרים רבים אינה מובילה לשום מקום.³²

ישראל אינה יוצאת דופן בכל הנוגע לחינוך מקצועי, לא מבחינת היקף התופעה ולא מבחינת אפיוניה המעמדיים. במרבית ארצות המערב, רבים מבני/ות הנוער לומדים במסלולים מקצועיים: השיעור הממוצע בארצות ה-OECD עמד ב-2013 על כ-40%, דומה לנתון עבור ישראל, כאשר בקצה האחד ניצבות ארצות כדוגמת צ'כיה, אוסטריה, איטליה ובלגיה, עם למעלה מ-50%, ובקצה השני ארצות כדוגמת אירלנד, ניו זילנד, אוסטרליה וספרד, עם שיעורים הנעים בין אפס ל-20%.³⁰ במרבית הארצות, אם לא בכולן, יש חלוקה ברורה למדי בין הלומדים במסלולים העיוניים, הבאים ברובם מן המעמד הבינוני הגבוה ובין הלומדים במסלולים מקצועיים, הבאים ברובם מקרב הפועלים ועובדי השירותים. לעתים קרובות מתלווים לאפיונים המעמדיים גם אפיוני של מוצא לאומי או עדתי, כמו למשל במקרה של בני/ות מהגרים מארצות האסלאם.

בישראל מורגש בשנים האחרונות לחץ להרחיב את החינוך המקצועי, בעיקר מצד תעשיינים. הלחץ מתמיה למדי שכן, כפי שראינו, כ-40% מתלמידי י"ב למדו ב-2014 בנתיב המקצועי, כאשר בקרבם, 30% למדו במגמות הנדרסיות, 42% למדו במגמות טכנולוגיות ו-26% למדו במגמות תעסוקתיות. לאור העובדה

בגרמניה, לעומת זאת, יש מסורת רבת שנים של לימודים מלווים בהכשרה מעשית תוך־מפעלית: חלק מן השבוע לומדים בבית הספר, חלק עובדים במפעל. המפעלים נזקקים לאישור ממשלתי שביכולתם ללמד, כאשר בין השאר הם נדרשים להוכיח יכולת לשלב את החניכים בשוק העבודה.³³ התלמידים בוחרים את מסלול הלמידה/עבודה מתוך רשימה שמפרסמת הממשלה והמעוגנת בחקיקה. מרגע שמתחילים בעבודה, מקבלים שכר – בממוצע, כ-800 יורו לחודש. עבור חלק גדול מהתלמידים, מסלול ההכשרה המעשית הוא פתח להעסקה קבועה במפעל בתום הלימודים. תנאי ההכרה ותנאי התעודה בסוף המסלול נקבעים בהשתתפות המעסיקים והאיגודים המקצועיים ותנאי ההעסקה והשכר של התלמידים מכוסים על ידי הסכמים קיבוציים.³⁴ בסוף המסלול פתוחה בפני הבוגרים הדרך למכללה טכנולוגית, ולאחר השלמה של דרישות תעודת הבגרות, אף לאוניברסיטה. לאחרונה ניכרת הצטמצמות של ההכשרה המפעלית, לאחר שמעסיקים נרתעים מן העומס, העלויות והדרישות הרגולטוריות הכבדות.³⁵

אם לכך מכוונים הלוחצים להרחבת שורות החינוך המקצועי בישראל, הרי שמה שנדרש הוא לא רק ואף לא בעיקר הרחבה של המסלולים המקצועיים הקיימים, אלא רפורמה מקיפה ביותר של כמה וכמה מערכות: רמת הלימודים בבתי הספר, יכולת הפיקוח של משרד החינוך, הרחבת חקיקת העבודה, שינוי מערכת השכר, חיזוק האיגודים המקצועיים ומיסוד שיתוף פעולה בינם ובין המעסיקים ועוד. אלא שלפני שפותחים במהלך רחב שכזה, מן הראוי לשאול האם זה הכיוון שבו רוצה החברה הישראלית ללכת. האם ראוי הוא שכבר בגיל צעיר – סוף חטיבת הביניים – נמשיך להפריד בין נערים ונערות: מי להנהגה, לפיקוד ולמחקר ומי לפס הייצור ולמקצועות השירות? האם אין זה הגיוני וצודק יותר להעניק לכל בני/ות הנוער השכלה כללית רחבה, כולל תואר אקדמי ראשון, ורק לאחר מכן לפרוס בפניהם אפשרויות מקצועיות שונות?

נספח: מי הן הבעלויות הלא-מוניציפליות

במהלך השנים התגבש מספר גדול למדי של בעלויות לא מוניציפליות. הלוח שלהלן מציג את כל הבעלויות המחזיקות לפחות ב-4 בתי ספר. שלוש הרשתות הגדולות הן אורט, עם 74 בתי ספר וכ-31,000 תלמידים; עמל, עם 39 בתי ספר ו-16,420 תלמידים; ואמי"ת עם 40 בתי ספר ו-7,768 תלמידים.

בתי ספר על יסודיים שאינם בבעלות הרשות המקומית, לפי סוג הרשת ומספר תלמידים, 2014

רשתות המפעילות ארבעה בתי ספר ומעלה • במספרים מוחלטים ובאחוזים

רשת	בתי ספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	באחוזים מכלל בתי הספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	תלמידים בבתי ספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	באחוזים ממספר תלמידי בתי הספר שאינם בבעלות הרשות המקומית
סך הכל	338		98,061	
מזה:				
רשת אורט	74	22%	30,977	32%
נשי אמי"ת	40	12%	7,768	8%
רשת עמל	39	12%	16,420	17%
מרכז ישיבות בני עקיבא	26	8%	4,750	5%
עתידי רשת חינוך ובתי ספר בע"מ	24	7%	7,650	8%
צביה תיכון תורנית לבנות	20	6%	2,978	3%

רשת	בתי ספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	באחוזים מכלל בתי הספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	תלמידים בבתי ספר שאינם בבעלות הרשות המקומית	באחוזים ממספר תלמידי בתי הספר שאינם בבעלות הרשות המקומית
מכון ברנקו וייס	19	6%	4,027	4%
נעמ"ת	17	5%	2,607	3%
המכללה הארצית – סכנין בע"מ	16	5%	5,921	6%
תנועה להתחדשות החינוך קרן רש"י	15	4%	4,008	4%
רשת תיכוני טומשין בע"מ	8	2%	2,701	3%
מפעלי אנקורי	7	2%	935	1%
עידן השלום להכשרה קידום ואחווה	7	2%	1,493	2%
מוסדות חינוך ותרבות אשקלון	6	2%	2,240	2%
מוסדות חינוך כפר פינס	5	1%	896	1%
א.מ.י. אפיקי חינוך 90 בע"מ	4	1%	324	0.3%
אגודת רנה קטין	4	1%	1,594	2%
בתי ספר תיכוניים וגימנסיות בע"מ	4	1%	508	1%
גימנסיה בתי ספר תיכוניים בע"מ	4	1%	327	0.3%

הערה: הנתונים אינם כוללים בתי ספר חרדיים.
מקור: עיבוד של מרכז ארוה מתוך אתר האינטרנט של משרד החינוך, מנהל התקשוב ומערכות מידע, תקציב מוניציפאלי, מאי 2016.

1	Ynet, "רק 1 מכל 10 תלמידים חרדים זכאי לבגרות", 1.8.2016.	13	הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 8.36. הנתונים הם עבור הכיתות ז' – י"ב.	25	הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך. 2016. תלמידים בבתי ספר מקצועיים: מאפיינים, עמדות והישגים לימודיים. ירושלים: משרד החינוך, עמ' 59.
2	כולל בתי ספר שבפיקוח משרד הכלכלה.	14	הנתונים מתייחסים רק לבתי ספר שהם חלק מרשת המנהלת ארבעה בתי ספר ומעלה. הנתונים אינם כוללים בתי ספר חרדיים.	26	שם, עמ' 37.
3	תלמידים בבתי ספר שבפיקוח משרד החינוך ומשרד הכלכלה, נתונים שהתקבלו מהלמ"ס, גף חינוך יולי 2016; שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 8.37.	15	סבירסקי, שלמה. 1990. חינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים. תל אביב: ברירות, עמ' 57.	27	ר' למשל ראמ"ה. אפריל 2016. תלמידים בבתי ספר מקצועיים: מאפיינים, עמדות והישגים לימודיים; זוסמן, נעם ושי צור. פברואר 2010. תרומתו של חינוך תיכוני מקצועי לעומת עיוני להשכלה ולהצלחה בשוק העבודה. בנק ישראל, מחלקת המחקר סדרת מאמרים לדיון 2010.05.
4	Musset, Pauline, Malgorzata Kuczera and Simon Field. 2014. <i>A Skills beyond School Review of Israel</i> . OECD: OECD Reviews of Vocational Education and Training.	16	ר' סיווג בעמוד 15 להלן.	28	כרמל בלנק, יוסי שביט ומאיר יעיש. 2015. "דרך לא סלולה: הסללה בחינוך התיכוני בישראל", בתוך דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות, מרכז טאוב עמ' 416-417.
5	ר' ח'אלד עראר וקוסאי חאג' יחיא. 2009. "יציאת סטודנטים ערבים מישראל ללימודים גבוהים בירדן: גורמים רווחים, גורמים מושכים ואתגרים". בתוך ספר החברה הערבית בישראל, מכון ון ליר: הלמ"ס, השכלה גבוהה בישראל, הורעה לעיתונות 2013.9.10.	17	עיבוד של מרכז ארוה מתוך אתרי האינטרנט של אורט ועמלנט, נובמבר 2014. המספרים אינם כוללים בתי ספר שלא ידוע מה המסלולים הנלמדים בהם.	29	סך תלמידי המגמות הטכנולוגיות והתעסוקתיות (ללא המגמות ההנדסיות). כולל תלמידים שבפיקוח משרד הכלכלה. ר' טבלה בעמוד הקודם.
6	סבירסקי, שלמה, אתי קונור-אטיאס ורתם זלינגר. 2015. תמונת מצב חברתית 2015. תל אביב: מרכז ארוה.	18	סבירסקי, שלמה, אתי קונור-אטיאס ורתם זלינגר. 2015. תמונת מצב חברתית 2015. תל אביב: מרכז ארוה.	30	OECD, <i>Education at a Glance 2015</i> , Chaper C, Indicator C1.
7	משרד החינוך, נתוני זכאות לבגרות תשע"ד (2014).	19	המידע לקוח מאתרי עיריית תל אביב, משרד הכלכלה, עמל ואורט.	31	הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוחות 12.12 ו-14.3.
8	אמנון רמון וליאור להרס. 2014. מורה ירושלים, קיץ 2014. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.	20	להרחבה ר' נוגה דגן-בוזגלו. 2010. היבטים של הפרטה במערכת החינוך. תל אביב: מרכז ארוה.	32	Musset, Pauline, Malgorzata Kuczera and Simon Field. 2014. <i>A Skills beyond School Review of Israel</i> . OECD: OECD Reviews of Vocational Education and Training.
9	ניר חסון. "זינוק של 60% ב-4 שנים בלומדים לבגרות ישראלית במורה ירושלים". הארץ, 2015.4.30.	21	מבקר המדינה. 1995. דוח שנתי 45.	33	UNESCO-UNEVOC. 2012. <i>World TVET Database, Germany</i> , p. 13.
10	האגודה לזכויות האזרח בישראל ועיר עמים. 2013. מערכת החינוך הכושלת בירושלים המזרחית – מעקב שנתי, עמ' 9.	22	מתוך אתר האינטרנט של אוניברסיטת תל אביב.	34	Hensen, Kristina Alice, and Ute Hippach-Schneider. 2013. <i>Germany: VET in Europe – Country Report</i> . CEDEFOP: p. 14; UNESCO-UNEVOC. 2012. <i>World TVET Database, Germany</i> , pp. 7-14.
11	המועצה לשלום הילה. 2015. שנתון סטטיסטי לילדים, 2014: לוח 5.30.	23	הלמ"ס, אוקטובר 2013. פני החברה בישראל, מספר 6, ישראל – מאין ולאן, עמ' 119; הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך. 2016. תלמידים בבתי ספר מקצועיים: מאפיינים, עמדות והישגים לימודיים. ירושלים: משרד החינוך, עמ' 119.		
12	שם, לוח 5.24.	24	הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 8.37.		

AdvaCenter مرکز أدفا
מרכז אדוה
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל